

Образ ворога в умовах війни у цивільних дорослих українців

Андрій Пашківський

*магістрант кафедри психології,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна,
e-mail: PashkivskiyAA@krok.edu.ua*

Ольга Васильченко

*доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна,
e-mail: olgavm@krok.edu.ua,
ORCID: 0000-0002-2502-8072*

Формування образу ворога під час російсько-української війни стало визначальною темою сучасних суспільних і психологічних досліджень. Цей образ є реакцією на агресію, а також механізмом колективного захисту, консолідації та мобілізації населення. Він впливає на психологічну стійкість і здатність суспільства протистояти воєнним викликам. Після повномасштабного вторгнення образ ворога набув конкретності, базуючись на пережитому досвіді насильства та руйнувань, і став емоційним маркером небезпеки та складником громадянської самоідентифікації [5, с. 7].

У науковому дискурсі ця тема активно розвивається з 2014 року і особливо після 2022-го. О. Андрощук та С. Олексієнко досліджують психологічні механізми формування образу ворога в умовах гібридної війни, підкреслюючи роль пропаганди, страху та колективної травми [1, с. 187].

Дослідники С. Вовк, В. Курило та А. Бадер пов'язують його з досвідом збройного насильства. В. Кириченко та О. Дудник аналізують медіапростір як основний інструмент психосемантичної репрезентації агресора [2, с. 43; 5, с. 7].

Культурологічні дослідження, зокрема праця Л. Гармаш, демонструють, як суспільні емоції трансформуються у художні образи, зокрема в українських піснях періоду 2022–2023 років [3, с. 28].

Психологічні основи охоплюють механізми категоризації та узагальнення, що поділяють людей на «своїх» і «чужих». За О. Андрощуком та С. Олексієнком, образ ворога складається з когнітивного (уявлення й атрибути), емоційного (страх, гнів, обурення) та поведінкового компонентів (готовність до спротиву чи уникнення). Гібридна війна посилює ці елементи через інформаційний тиск та пропаганду [1, с. 194].

Медіа виконують центральну функцію у конструюванні цього образу. Після 2014 року, а особливо після 2022-го, репрезентація ворога стала системною. За В. Кириченко та О. Дудник, медіа формують психосемантичний простір із негативними смисловими ядрами, акцентуючи на жорстокості та загарбницькому характері дій росії. Поширеними стали сюжети про спротив, викриття пропаганди та зміцнення критичного сприйняття інформаційної війни [5, с. 9].

У культурній продукції образ ворога відображає тонкі емоційні зміни суспільства. Пісні воєнного часу перетворюють гнів, біль, іронію та прагнення

перемоги на художні символи, закріплюючи їх у масовій культурі. Такі твори допомагають колективно переживати травматичний досвід і формують нові норми воєнної ідентичності [3, с. 32].

Формування образу ворога у військовому контексті пов'язане з прямим досвідом насильства, що змінює його емоційне наповнення. За С. Вовком, В. Курилом та А. Бадером, ескалація бойових дій і руйнувань посилює відчуття загрози та викликає гнів, обурення й ненависть, які водночас виконують захисну і мобілізаційну функцію. Цивільні сприймають ворога через медіа та особисті історії, що робить емоції яскравішими і менш контрольованими, тоді як військові формують більш прагматичний образ ворога як силу, яку потрібно зупинити, що знижує емоційну хаотичність [2, с. 46].

Психологічна адаптація цивільних включає страх, який переходить у гнів або ненависть, прагнення справедливості та помсти, а також зростання соціальної згуртованості через волонтерство і взаємопідтримку. Війна впливає на множинну українську ідентичність, інтегруючи різні спільноти навколо спільних цінностей. Дихотомія «свій – чужий» дозволяє швидко орієнтуватися у загрозованих умовах і стає основою колективної самоідентифікації [4, с. 17].

Емпіричні прояви образу ворога серед дорослих українців формуються під впливом особистого досвіду війни та інформаційного середовища. Найпоширеніші характеристики ворога, серед яких: агресивність, жорстокість, нехтування людським життям і прагнення знищити українську державність. У регіонах, що ближче до фронту, образ ворога більш конкретний і емоційно насичений, тоді як у віддаленіших областях він формується переважно через медіа. Після 2022 року цей образ став значно реалістичнішим, спираючись на документовані злочини, досвід окупації та свідчення постраждалих [1, с. 185].

Образ ворога виконує як позитивні, так і ризиковані функції. Позитивними є мобілізація, захист і суспільна інтеграція, що зміцнюють згуртованість та готовність до спротиву. Водночас надмірна концентрація на негативних образах може спричинити дегуманізацію, емоційне виснаження й підвищення тривожності. Тому важливо підтримувати баланс між психологічною стійкістю та гуманістичними цінностями, зберігаючи критичне мислення й людяність навіть у часи війни [3, с. 42].

Отже, образ ворога у дорослих українців формується під впливом психологічних механізмів, медіа та культурних наративів, поєднуючи когнітивні, емоційні та поведінкові складові. Він виконує функції психологічного захисту, мобілізації та зміцнення національної ідентичності, сприяючи згуртованості та солідарності суспільства. Водночас існує ризик дегуманізації та емоційного виснаження, тому важливо зберігати баланс між психологічною стійкістю та гуманістичними цінностями. Образ ворога стає важливим соціально-психологічним інструментом, який допомагає українцям протистояти агресії та підтримувати колективну ідентичність у часи війни.

Список використаних джерел

1. Кириченко В. В., Дудник О. Психосемантична репрезентація образу ворога в українському медіапросторі (після початку повномасштабного вторгнення росії на територію України). *Журнал соціальної та практичної психології*. 2023. № 1. С. 5–11.
2. Андрущук О., Олексієнко С. Психологічні особливості формування образу ворога як складової гібридної війни Російської Федерації проти України. *Збірник наукових праць Національної академії прикордонної служби України*. 2019. № 2 (13). С. 182–198.
3. Вовк С., Курило В., Бадер А. Збройне насилля та формування образу ворога в контексті російської агресії. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. 2023. № 2 (68). С. 41–48. [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-2\(68\)-6](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-2(68)-6)
4. Гармаш Л. Образ ворога в українських піснях часів війни (2022–2023). *ILCEA. Revue de l'Institut des langues et cultures d'Europe, Amérique, Afrique, Asie et Australie*. 2024. 53 с.
5. Дяк В., Тушко К., Волобуєв В. Особливості формування множинної ідентичності в умовах російсько-української війни. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2024. № 2. С. 12–18. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/2018>